

FRANSIZ DİLİNİN TARIXI VƏ LİŖVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Leyla Zülfüqar qızı Məmmədova

Mingəçevir Dövlət Universiteti

leyla.mammadova@mdu.edu.az

Xülasə

*Bir dilin global əhəmiyyəti yalnız onu doğma dil hesab edən insanların sayı ilə deyil, bəlkə də daha çox ictimai ünsiyyət vasitəsi kimi elm, istehsalat və beynəlxalq münasibətlər sahəsində bu dildən istifadə edən digər millətlərin sayı ilə müəyyən edilir. Artıq orta əsrlər Avropasında fransız dili beynəlxalq ünsiyyət dili funksiyalarını mənimsəmişdir. Bu, Fransanın digər feodal dövlətləri arasında oynadığı görkəmli rolla əlaqədar idi. O günlərdə Fransa Avropanın ən böyük dövləti idi: Avropa əhalisinin əksəriyyəti Fransada yaşayırdı. Artıq XIII əsrdə fransızların latın dilindən sonra mühüm beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi kimi çıxış etdiyinə dair sübutlar var. Fransanın siyasi rolunun güclənməsi ilə əlaqədar olaraq fransız dili bütün Avropada yayılır. XVII-XVIII əsrlərdə fransız dili aristokratiya və elmi dünyanın beynəlxalq dilinə çevrildi. Fransadan kənar da bir çox görkəmli alim və filosof öz əsərlərini fransız dilində yazırdı. **Açar sözlər:** fransız qrammatikası, tarixi dövrü, ümumi dilçilik problemi, fransız dilində yeni yanaşmalar, fransız dilində təbii elmlər, fransız dilinin mənşəyi problemi*

Orta əsrlərdə söz adlarının təbiəti ilə bağlı mübahisələrdə fransız filosoflarının iştirakı ilə dil məsələləri müzakirə olunurdu. Fransız dilini öyrətmək üçün bir neçə alim dərsliklər nəşr edirdilər. Fransız dili bir elm kimi formalaşması XVI əsrdə öyrənilməyə başladığı, bir dövrdə ölkənin, eləcə də digər dillərin milli dilinə çevrildiyi vaxta təsadüf edir. Fransız dilinin ilk qrammatikaları latın və fransız dillərində nəşr olunur və orfoqrafiya problemləri fəal şəkildə müzakirə olunurdu. Dil problemlərinin inkişafı iki aspektdə meydana çıxır:

- normativ dil üslubu;
- müqayisəli dil üslubu.

XVII-XVIII əsrlərdə müqayisəli və normativ üslublar sosial vəzifəsi olan fransız dilinin öyrənilməsi ilə əlaqədar inkişaf edən dilçilik sistemləridir. Dildə iki norma hazırlanıb: normativ və ədəbi norma.

Dil cəmiyyətin təhsilli dairələrinin əsas yönlərindən biri kimi çıxış edir. Belə ki, qrammatik normanı başqalarının əsərlərində və məntiqi-fəlsəfədə rast gəlmək olur. Məntiqi fəlsəfə isə əsas universal tipoloji qrammatikanın ümumi dilçiliyin başlanğıcını qoydu və bu da XVIII əsr fransız qrammatikanı tərtib edən bir neçə alimə təsir etdi. Onlar tədqiqatlar apararaq dilin, xüsusən də mürəkkəb cümlə sintaksisinin öyrənilməsini dərinləşdirdilər.

Monolingual leksikoqrafiya dil üslubunda inkişaf etmiş bir normadır, yəni dil normasının təsbiti üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir, məsələn, Akademiyanın lüğəti J.Nico, A.Furetierin izahlı lüğətləri. XVII əsrdə fransız dilinin etimologiyasına və tarixinə maraq güclənir və klassik dillərin öyrənilməsi dərinləşir. XVIII əsrdə alimlər dilin mənşəyi ilə bağlı fəlsəfi suallara müraciət edirlər.

Bir çox dilçilər, o cümlədən strukturşünaslar morfolojiyada sintaksisi "həll etmişlərsə", L.Tenier sintaksisi öz qanunauyğunluqları baxımından ardıcıl öyrənməyə çalışmışdır; əksinə, bir çox morfoloji hadisələrə sintaksis prizmasından baxır (o, bəzi rus dilçilərindən, xüsusən A.A.Şahmatovdan belə bir yanaşma qəbul etmiş ola bilər). Sintaksisin əsas anlayışı, L.Tenierə görə, sintaktik əlaqədir; kitab bu məfhumun ayrılması ilə başlayır: "Cümlənin hər bir sözü qonşu sözlərlə müəyyən əlaqələrə girir ki, onların məcmusu cümlənin əsasını, yaxud strukturunu təşkil edir. Bu əlaqələr heç bir şəkildə ifadə olunmur. Lakin onlar mütləq danışanların şüuru tərəfindən aşkar edilir, onsuz heç bir cümlə başa düşülə bilməz. Məsələn, Alfred parle "Alfred deyir" cümləsi iki elementdən deyil: 1) Alfred və 2) parle, lakin üç elementdən ibarətdir: 1) Alfred, 2) parle, 3)

onları birləşdirən və onsuz mövcud olan əlaqə.” Cümlə qurmaq, sözlər arasında sintaktik əlaqə qurmaqla amorf söz kütləsinə həyat vermək deməkdir. Və əksinə, cümləni başa düşmək, ona daxil olan sözləri birləşdirən əlaqələrin məcmusunu özünüz üçün başa düşmək deməkdir. Sintaktik əlaqə L.Tenier tərəfindən sözlər arasında asılılıq münasibəti kimi başa düşülür. Milli ənənə üçün bu yanaşma aşkar və demək olar ki, yeganə mümkün görünür. Bununla belə, birbaşa tərkib hissələrinin sintaksisi L.Tenierin sintaksisindən (çox vaxt asılılıq sintaksisi adlanır) iki mühüm cəhətdən fərqli şəkildə qurulur.

XIX əsrin əvvəllərində sanskrit, qədim Misir, ərəb və başqa dillərin öyrənilməsinə başlanılır. Roman dillərinin müqayisəli tədqiqinin əsasları F.Renuarın əsərləri ilə qoyulmuşdur. XIX əsrin 2-ci yarısında. köhnə mətnlər nəşr olunur və köhnə fransız dili öyrənilir, qədim fransız dilinin lüğəti və qrammatikası nəşr olunur. [1]

XIX əsrin sonu – XX əsrin 1-ci yarısı müqayisəli tarixi dilçiliyin inkişafı, ümumi dilçilik problemlərinə maraq və müasir fransız dilinin öyrənilməsi ilə xarakterizə olunur. Ümumi fransız dilçiliyinin ayrı-ayrı sahələri yaranır və inkişaf edir: semantika, fonetika, qrammatika, dialektologiya, dil tarixi, xalq dilinin öyrənilməsi, stilistika. Fransızca lüğətlər yaradılır. Müqayisəli tarixi dilçiliyin inkişafında Parisdə çalışmış F.de Saussure, A.Meillet və başqalarının əsərləri mühüm rol oynamışdır. Öyrənilən dillərin dairəsi genişlənir: Latın və Qədim Yunan, Kelt, İran., Slavyan, Fin-üqor, Qafqaz, Semit, Afrika digər dillər. Meille, J.Vandries, A.Delacroix və başqalarının əsərləri ümumi dilçiliyin problemlərinə həsr edilmişdir. Fransız və dünya dilçiliyinin inkişafında dilçiliyin sosial mahiyyətini vurğulayan Paris Sosioloji Məktəbi, həmçinin Gillieronun linqvocoğrafiya məktəbi mühüm rol oynamışdır.

Cenevrə məktəbinin dilçiləri. XIX-XX əsrlərin sonunda bir sıra tədqiqatçılar marksist metodologiyaya müraciət edirlər. XX əsrin 2-ci yarısında fransız dili və dialektlərinin öyrənilməsi davam edir, öyrənilən dillərin dairəsi genişlənir, dilin ümumi fəlsəfi və sosioloji aspektləri öyrənilir. Müxtəlif üsullar və istiqamətlər formalaşır: mədəni və sosioloji, dilin faktlarını xalqın sivilizasiyası və tarixi ilə əlaqələndirən, funksional, struktur-semantik, məntiqi, distributiv və ya transformasiya metodlarından istifadə edən struktur, statistik. Dilçiliyin problemlərini semiotika, sosiologiya, sivilizasiya tarixi, ədəbiyyatşünaslıq, psixologiya ilə əlaqələndirmək istəyi on plana keçir. Tətbiqi dilçilik daha da inkişaf edir. [3]

Erkən Fransız dövrü

Fransız dilinin tarixi bir neçə dövrə bölünür, lakin biz Erkən Fransız dövrünü – fransız millətinin və fransız milli dövlətinin formalaşması dövrünü nəzərdən keçirəcəyik. erkən Fransız dövrü üç əsr – XVI, XVII, XVIII əsrləri əhatə edir. Lakin XVI əsr xüsusilə qeyd etmək üçün hər cür əsas var, çünki o, fransız dilinin tarixində mühüm mərhələni təmsil edir. XVI əsr fransız milli dilinin formalaşmasının ilkin dövrüdür. Fransız millətinin dili inkişaf edərək fransız millətinin dilinə çevrilir və ümumi fransız yazılı və ədəbi dili milli yazılı və ədəbi dilə xas xüsusiyyətlər qazanır. Fransız milli dilinin formalaşması prosesi linqvistik özünüdərkətmənin inkişafı ilə müşayiət olunur. Ana dilinə böyük maraq var. Artıq qeyd edildiyi kimi, latın dili o dövrdə orta əsr feodal Fransasında, eləcə də Qərbi Avropanın digər ölkələrində böyük nüfuzla malik idi. Latın dili Fransanın dövlət dili, beynəlxalq münasibətlər dili, işgüzar dil idi və bundan əlavə, elmdə, fəlsəfədə və ali təhsildə ali hökmranlıq edirdi. Yalnız XVIII əsrin sonlarından etibarən fransız dili iş dili kimi Latın dili ilə getdikcə daha güclü rəqabət aparmağa başladı. Amma yenə də faktiki olaraq bu funksiyamı yerinə yetirdi, amma qanuni olaraq yox. Başqa sözlə, dövlət, işgüzar dil və elm dili funksiyalarını latın dili yerinə yetirdiyi üçün fransız yazı və ədəbi dilinin funksiyaları ciddi şəkildə məhdudlaşdırılmışdı. Buna görə də fransız dilinin yayılması uğrunda mübarizə eyni zamanda latın dilinin dövlət dili kimi son yerdəyişməsi uğrunda mübarizə idi və milli yazılı və ədəbi dilin formalaşması prosesini əks etdirirdi.

Bu mübarizə XVI əsrdə müxtəlif formalar alır. 15 avqust 1539-cu ildə Kral I Fransisk Viler-Kotret Sərəncamı kimi tanınan bir sərəncam verdi. Sərəncam bütün rəsmi sənədlərdə, işgüzar yazışmalarda və məhkəmə proseslərində latın deyil, yalnız fransız dilindən istifadə edilməsini əmr etdi. Beləliklə, fransız dili təkcə faktiki deyil, həm də qanuni olaraq Fransanın rəsmi dilinə çevrilir. I Fransiskin əmri təkcə latın dilinə deyil, həm də həmin andan işgüzar dil kimi istifadə olunmaq

imkanından məhrum olan ləhcələrə də son zərbə vurdu. Kral hökuməti fransız dilinin inkişafı və yayılmasına yönəlmiş bir sıra tədbirlər həyata keçirir. XIV əsrdən etibarən inkişaf etməyə başlayan fransız dilinə tərcümələr hər cür şəkildə təşviq edilir. 1543-cü ildə xüsusi bir mövqə quruldu – *imprimeur royl de francais*. Bu vəzifəni tutan şəxsin vəzifəsinə qədim dillərdən fransız dilinə tərcümələrin yayılması və dünya miqyasında təbliği daxildir. Hökmdarlığının ilk illərində I Fransisk Diodorun, Ksenofontun, Fukididin və bir sıra başqa müəlliflərin tərcümələrinin fransızca nəşr olunmasını əmr edir. I Fransiskin rəhbərliyi altında Fransa Kolleci təşkil edildi, burada tədris fransız dilində aparıldı. Beləliklə, fransız dili ali məktəb kimi latın dilinin belə qalmasına nüfuz edir.

Fransız İntibahının ən böyük nümayəndələri – humanist alimlər – Pare, Palissy, Ramus, Belon, Beauvel öz elmi əsərlərini fransız dilində yazmış, həmçinin qədim dillərdən fransız dilinə tərcümələr etmişlər. İlk növbədə fransız dilində tətbiqi elmlər üzrə dərslilər və dərslilər, yəni bilavasitə praktiki fəaliyyətlə bağlı olan əsərlər nəşr olunmağa başlayır.

1. Dilin normallaşması problemi, yəni vahid universal məcburi dil normalarının işlənməsi məsələsi ortaya çıxır.

2. Fransız ədəbi dilinin təkmilləşdirilməsi formaları və yolları məsələsi.

3. Dilin, xüsusən də fransız dilinin mənşəyi problemi.

Fransız dilinin mənşəyi

Fransız dilinin mənşəyi probleminə ilk fransız qrammatikalarında toxunulur. Dübuə, Maqret və başqaları dilin mənşəyi məsələsi üzərində dayanırlar. Ümumiyyətlə, problem iki yolla həll olunur: fransız dili ya latın tərəfindən “pozulmuş” kimi tanınır, ya da qala, latın və german dillərinin qarışığının nəticəsi kimi qəbul edilir. XVI əsrdə fransız yazılı və ədəbi dili yazılı və ədəbi dili səciyyələndirən xüsusiyyətlər qazanır: fransız yazılı və ədəbi dilinin vahid və məcburi normalarının müəyyən edilməsi prosesi başlayır; yazılı-ədəbi dil çoxfunksiyalı olur: o, dövlət, işgüzar dil, elm, ədəbiyyat, incəsənət və jurnalistika dili kimi çıxış edir; Fransa dövlətinin, demək olar ki, bütün ərazisində məcburi olur; dialektlər fransız yazı dilinin inkişafında tabeli rol oynamağa başlayır ki, bu da onları tədricən mənimsəyir. [3]

Milli yazılı və ədəbi dilin formalaşması ancaq müəyyən tarixi şəraitdə mümkündür. Bu tarixi şərait Fransada özünü büruzə verirdi. Bu dövrdə Fransada feodal istehsal münasibətlərinin mütərəqqi parçalanması əsasında ibtidai yığın prosesi gedirdi. Feodal cəmiyyətinin dərinliklərində kapitalist həyat tərzini yarandı. Fransız millətinin, deməli, Fransa milli dövlətinin, fransız milli dilinin formalaşması üçün əlverişli şərait yaradıldı. Feodal sinfinin siyasi hökmranlığının yeni forması – mütləq monarxiya meydana çıxır. Ölkənin birləşməsinə başa çatdıran kral hakimiyyəti Fransadan kənarda təcavüzkar müharibələrə başlayır. XVI əsr xarici bazarda ticarətin çiçəklənməsi ilə yadda qaldı. Fransa İngiltərə, Hollandiya, İspaniya ilə ticarət edir. Aralıq dənizində Fransa ticarəti də inkişaf edir. Fransanın iqtisadi birliyi daxili bazarın inkişafında və Parisin ölkənin iqtisadi mərkəzinə çevrilməsində öz ifadəsini tapır. Fransada burjuva sinfi və proletariat formalaşmağa başlayır.

Beləliklə, XVI əsrdə Fransada formalaşan tarixi vəziyyət fransız millətinin və Fransa milli dövlətinin inkişafına töhfə verdi. Fransız milli mədəniyyətinin əsasları qoyuldu. Fransız millətinin və fransız milli dövlətinin formalaşması fransız xalqının dilinin fransız millətinin dilinə keçməsi, bütün müşayiət edən xüsusiyyətləri ilə fransız milli dilinin formalaşması ilə müşayiət olundu.

Fransız dilinin xüsusiyyətləri

Fransız dilində 15 sait və 20 samit var. Saitlər arasında açıq və qapalı və labiallaşmış, burunlu səslər var. Heç bir diftong və ya affrikatlar yoxdur. Artikulyasiyanın aydınlığı xarakterikdir. Vurğu sözün son hecasına düşür. Nitqdə müəyyən söz qrupu tək vurğu ilə birləşərək, vahid fonetik sözə çevrilir. Qrammatik quruluş analitiklik ilə xarakterizə olunur: nitqdə sözün dəyişməzliyi, analitik formaların olması. Felin şəxs, say, əhval, səs kateqoriyaları və geniş zamanlar sistemi var. Fransız dilinin bir xüsusiyyəti, müstəqil və müstəqil olmayan iki sıra əvəzliyin olmasıdır. Sintaktik quruluş iki hissəli bir cümləyə meyl, predikatın şifahi təbiəti, birbaşa keçid konstruksiyalarının istifadəsi və xüsusilə sərt söz sırası ilə xarakterizə olunur, bununla əlaqədar xüsusi konstruksiyalar, cümlənin təcrid edilməsi və bölünməsi istifadə olunur. Leksik tərkibə ədəbiyyatın dili güclü təsir göstərmişdir, belə ki, söz yaradıcılığı sistemi qarışıq xarakter

daşıyır: fransız və latın dilindən götürülmüş formalar bir yuvada birləşir. Elmi terminologiyada latın və yunan dillərindən çoxlu alınmalar var. Öz növbəsində, fransız dili Avropa dillərinə əhəmiyyətli təsir göstərmiş və onların bir çoxu üçün xarici lüğətin əsas mənbəyi olmuşdur. Fransız yazısı didaktiklərin tez-tez istifadəsi, bir səsi ifadə edən çoxlu hərf birləşmələri ilə fərqlənir. Səssiz həflərin və digər üsulların köməyi ilə yazıda tələffüzdə üst-üstə düşən sözlər və qrammatik formalar fərqləndirilir. [2]

Fransız dili dünyanın digər dilləri arasında

Dünyada 2000 ilə 3000 arasında dil var. Rəqəmlər arasındakı fərq, bir tərəfdən, Avropadan kənarında bir sıra dillərin nisbətən zəif biliyi ilə izah olunur, digər tərəfdən, bir çox hallarda verilən dil təhsilinin müstəqil olub-olmadığını müəyyən etmək mümkün deyil, ayrı dil və ya başqa bir dilin dialekti. Bir dilin dünyadakı digər dillər arasında mövqeyi aşağıdakı aspektlər ilə müəyyən edilir:

- 1) genetik – verilmiş dilin hansı ailə və qrupa aid olması;
- 2) coğrafi – hansı ölkələrdə və hansı qitələrdə bu dildə danışılar;
- 3) kəmiyyət – bu dildə neçə nəfər danışır.

Afrikada fransız dili

Fransız dili Afrika ölkələrinə iki yolla daxil olmuşdur: immiqrantlarla, onlar üçün doğmadıl idi. Ancaq fransız dilinin Afrikaya nüfuz etməsinin əsas yolu, yerli əhali üçün heç vaxt doğma olmamasına baxmayaraq, yazılı və ictimai ünsiyyət sahəsinə daxil olması idi. Qurtuluşdan sonra Afrika ölkələri əvvəlcə fransız dilindən imtina edərək yerli milli dillərə keçməyə meyl göstərdilər. Lakin bu işin çətinliyi tezliklə aydın oldu. Burada iki amil rol oynadı.

Birincisi, bir vaxtlar fransızlar dil və etnik sərhədləri tamamilə nəzərə almayaraq koloniyaların sərhədlərini çəkirdilər.

İkinci amil müasir dövlət şəraitində bir çox yerli dillərin ictimai funksiyaları yerinə yetirməyə hazır olmamasıdır. Fransız imperialistləri tərəfindən həyata keçirilən, yerli strukturların dağıdıldığı və müstəmləkələrin sakinlərinin fransız dili elan edildiyi bilavasitə müstəmləkəçilik sistemi sayəsində yerli dillər ictimai sahədən çıxdı, inkişaf etmədi, hətta məhv edildi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Грибань О.Н. Компьютерные технологии как средство развития информационных способностей современных учителей / О.Н.Грибань // Материалы первой международной интернет-конференции «Мультимедийные технологии в образовании: путь к свободе» Историко-лингвистические особенности французского языка, 2011, с.13-19

3. Григорьева И.В. Веб-портфолио как средство формирования медиакомпетентности будущих учителей / И.В.Григорьева. М.: Изд-во РАО, 2009, 269 с.

4. Кура В.В. Культурологический подход как теоретико-методологическая основа гуманизации информационно-технологического образования: дис. ... Искренний. пед. наук / В.В.Кура. Ростов-на-Дону, 1994, 161 с.

L.Z.Mammadova

Mingachevir State University

History and linguistic features of the French language

Abstract

The global importance of a language is determined not only by the number of people from whom it is native, but also by the number of other nations that use it more as a means of social communication. in the field of science, industry and international relations. Already in medieval Europe, French has mastered the functions of an international language of communication. This was due to the prominent role played by France among other feudal states. In those days, France was the largest state in Europe: the majority of the European population lived in France. Already in the XIII century, there is evidence that the French acted as an important means of international

communication after Latin. Due to the strengthening of France's political role, the French language spread throughout Europe. In the XVII-XVIII centuries, French became the international language of the aristocratic and scientific world. Outside of France, many prominent scholars and philosophers wrote in French.

Keywords: *French grammar, historical period, the problem of general linguistics, new approaches in French, applied sciences in French, the problem of the origin of the French language*

Л.З.Мамедова

Мингячевирский государственный университет

История и лингвистические особенности французского языка

Резюме

Мировое значение языка определяется не только количеством людей, для которых он является родным, но и количеством других народов, которые используют его в большей степени как средство социального общения в области науки, промышленности и международных отношений. Уже в средневековой Европе французский язык освоил функции международного языка общения. Это было связано с выдающейся ролью Франции среди других феодальных государств. В те времена Франция была самым большим государством Европы: во Франции проживало большинство европейского населения. Уже в XIII веке есть свидетельства того, что французский язык выступал в качестве важного средства международного общения после латыни. Благодаря усилению политической роли Франции французский язык распространился по всей Европе. В XVII-XVIII веках французский язык стал международным языком аристократического и научного мира. За пределами Франции многие выдающиеся ученые и философы писали по-французски.

Ключевые слова: *французская грамматика, исторический период, общелингвистическая проблема, новые подходы на французском языке, прикладные науки на французском языке, проблема происхождения французского языка*

Elmi redaktor: fil.f.d., dos. M.İsmayılov

Çapa təqdim edən redaktor: t.f.d., dos. N.Zeynalov

Daxil olub: 17.03.2022

Çapa qəbul edilib: 01.04.2022